

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ТА ВИНИКНЕННЯ
КУМУЛЯТИВНОГО АФЕКТУ**

Виконав: студент V курсу,
групи 6.0539—з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Гур'єв Сергій Леонідович
Науковий керівник: Губа Н.О.,
к.психол.н., доцент, завідувач
кафедри психології
Рецензент: Юдіна О.В., к.пед.н., доцент
кафедри ділової комунікації

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« _____ » _____ 2024
р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Гур'єву Сергію Леонідовичу

Тема роботи Взаємозв'язок індивідуально-психологічних особливостей особистості та виникнення кумулятивного афекту

керівник роботи Губа Н.О., к.психол.н., доцент, завідувач кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «05» 02 2024 року № 235—с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого—педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково—пояснювальної записки: провести теоретичний аналіз обсягу та змісту поняття "афект" з позицій психології; з'ясувати використання цього поняття в законодавстві та наукових джерелах; дослідити суб'єктів сімейно-побутових злочинів, скоєних в стані сильного душевного хвилювання; проаналізувати врахування стану сильного душевного хвилювання у правозастосовній діяльності при вирішенні конкретних справ про злочини, вчинені в такому стані.

5. Перелік графічного матеріалу: -

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Губа Н.О., доцент		
Розділ 1	Губа Н.О., доцент		
Розділ 2	Губа Н.О., доцент		
Висновки	Губа Н.О., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	березень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень—травень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	червень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	червень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	червень 2024 р.	Виконано

Студент _____ С. Л. Гур'єв

Керівник роботи _____ Н.О. Губа

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 35 сторінок, 32 джерела.

Об'єктом дослідження є кумулятивний афект.

Предметом дослідження в цій роботі є психологічні та правові аспекти кумулятивного афекту.

Мета роботи - дати загальну характеристику поняттю кумулятивний ефект та визначити основні причини його виникнення у взаємозв'язку з індивідуально-особистісними особливостями.

Гіпотеза дослідження: наявність кумулятивного афекту в інкримінованих діях побутового (сімейного) плану частіше у жінок, що перебувають у ситуації тривалого сімейного (психологічного, домашнього насильства).

У цьому дослідженні було використано такі методи дослідження: аналіз, систематизація й узагальнення окремих теоретичних положень та концепцій.

Наукова новизна полягає в тому що нами було надано загальну характеристику поняттю кумулятивний ефект та визначити основні причини його виникнення у взаємозв'язку з індивідуально-особистісними особливостями.

Практична значимість роботи полягає в тому, що результати роботи можуть бути використані психологами при роботі з особами які мають кумулятивний ефект.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ЖІНКИ, ОСОБИСТІТЬ, КУМУЛЯТИВНИЙ АФЕКТ, НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї.

SUMMARY

Gurjew S. L. Interrelation of Individual Psychological Characteristics and the Emergence of Cumulative Affect.

Bachelor's thesis: 35 pages, 32 sources.

The object of research is cumulative affect.

The subject of research in this work is the psychological and legal aspects of cumulative affect.

The purpose of the work is to give a general description of the concept of cumulative effect and to determine the main reasons for its occurrence in relation to individual and personal characteristics.

The hypothesis of the research: the presence of cumulative affect in the incriminated actions of the domestic (family) plan more often in women who are in a situation of long-term family (psychological, domestic violence).

The following research methods were used in this study: analysis, systematization, and generalization of individual theoretical propositions and concepts.

The scientific novelty lies in the fact that we gave a general description of the concept of cumulative effect and determined the main reasons for its occurrence in relation to individual and personal characteristics.

The practical significance of the work is that the results of the work can be used by psychologists when working with individuals who have a cumulative effect.

INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS,
PERSONALITY, CUMULATIVE AFFECT, WOMEN FAMILY VIOLENCE.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ Й ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ КУМУЛЯТИВНОГО ФІЗІОЛОГІЧНОГО АФЕКТУ.....	9
1.1. Психологічні аспекти встановлення обсягу, змісту поняття афекту та чинники афективного стану.....	9
1.2. Загальна характеристика кумулятивного афекту в юридичній психології.....	14
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ВИНИКНЕННЯ КУМУЛЯТИВНОГО ЕФЕКТУ.....	18
2.1. Характеристика поведінкових настанов, що обумовлюють індивідуальні особливості перебігу фізіологічного афекту	18
2.2. Кумулятивний ефект в сімейно-побутових злочинах, скоєних внаслідок тривалого психологічного, домашнього насильства	19
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	32

ВСТУП

У більшості кримінальних кодексів країн світу, в тому числі вітчизняних, встановлено, що кожна особа підлягає притягненню до відповідальності і покаранню за шкоду, заподіяну своїми суспільно небезпечними діями, лише за умови усвідомлення суспільного змісту і значення цих дій. вчинений і міг регулювати власну поведінку, тобто коли свідомість і воля індивіда відображаються в досконалому. З цього випливає, що при призначенні покарання необхідно враховувати такий стан, як фізіологічний афект чи сильне душевне збудження, про які йдеться у кваліфікації злочину.

Значущість та актуальність всебічного розгляду феномену афекту та необхідності визначення його у різних формах прояву підкреслювали багато науковців Боковець О.І., Герасіна Л. М., Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В., Мустафаєв Г. Ю. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. та ін..

Робота містить теоретичний аналіз поняття кумулятивного афекту та суб'єктного складу злочинів, що скоєні в даному афективному стані, а також причин виникнення кумулятивного афекту частіше у жінок, що перебувають у ситуації тривалого сімейного (психологічного, домашнього) насильства з метою систематизації та підтвердження гіпотези дослідження на підставі вже наявних досліджень науковців.

Об'єктом дослідження є кумулятивний афект.

Предметом дослідження в цій роботі є психологічні та правові аспекти кумулятивного афекту.

Мета роботи - дати загальну характеристику поняттю кумулятивний ефект та визначити основні причини його виникнення у взаємозв'язку з індивідуально-особистісними особливостями.

Гіпотеза дослідження: наявність кумулятивного афекту в інкримінованих діях побутового (сімейного) плану частіше у жінок, що перебувають у ситуації тривалого сімейного (психологічного, домашнього насильства).

Для досягнення цілей дослідження слід вирішити наступні завдання:

- провести теоретичний аналіз обсягу та змісту поняття "афект" з позицій психології;
- з'ясувати використання цього поняття в законодавстві та наукових джерелах;
- дослідити суб'єктів сімейно-побутових злочинів, скоєних в стані сильного душевного хвилювання;
- проаналізувати врахування стану сильного душевного хвилювання у правозастосовній діяльності при вирішенні конкретних справ про злочини, вчинені в такому стані.

У цьому дослідженні було використано такі методи дослідження: аналіз, систематизація й узагальнення окремих теоретичних положень та концепцій.

Наукова новизна полягає в тому що нами було надано загальну характеристику поняттю кумулятивний ефект та визначити основні причини його виникнення у взаємозв'язку з індивідуально-особистісними особливостями.

Практична значимість роботи полягає в тому, що результати роботи можуть бути використані психологами при роботі з особами які мають кумулятивний ефект.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ Й ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ КУМУЛЯТИВНОГО ФІЗІОЛОГІЧНОГО АФЕКТУ

1.1. Психологічні аспекти встановлення обсягу, змісту поняття афекту та чинники афективного стану

Вивчення особливостей поняття афекту необхідне для визначення змісту цього поняття та відмежування його від інших суміжних понять, насамперед від поняття «стан сильного емоційного збудження». Під знаками в науці зазвичай розуміють все те, в чому предмети і явища схожі між собою або чим вони відрізняються один від одного; показник, сторона предмета або явища, за якою можна розпізнати, визначити або описати предмет або явище. Перш за все, необхідно звернутися до тлумачення слова «афект», яке в словникових джерелах визначається як стан сильного збудження і втрати самоконтролю [21, 47].

За іншим джерелом, афект - це хвилювання, пристрасть, стан дуже сильного, але короткочасного нервового збудження. У спеціальній юридичній довідковій літературі, наприклад, в одному з видань юридичної енциклопедії, терміном «афект» позначають психічний стан, ознакою якого є домінування певної емоції, що визначає особливості сприйняття подразників і характеру дій людини [30, 79].

У Юридичному енциклопедичному словнику під афектом розуміють короткочасний, різко виражений, швидкий стан людини, що характеризується сильним і глибоким переживанням, яскравим зовнішнім проявом, звуженням свідомості та зниженням контролю над своїми діями [34].

Викладене вказує на те, що слово «афект» містить таке смислове навантаження: короткочасний психічний стан індивіда, ознакою якого є домінування певної емоції, яка може впливати на свідомість людини, спричиняти звуження свідомості та зниження контролю над власними діями.

По-різному визначається термін «афект» і в наукових джерелах з психології. У психологічних словниках із загальноприйнятими підходами під афектом розуміють сильний і відносно короткочасний стан, що супроводжується різкими змінами важливих життєвих обставин суб'єкта і супроводжується вираженими руховими проявами і змінами функцій внутрішніх органів. Порухення свідомості може призвести до того, що окремі епізоди афекту не можуть бути згадані в майбутньому, а у випадку надзвичайно сильних афектів може виникнути втрата свідомості або повна амнезія (втрата пам'яті). Крім того, афект визначається як короткочасний емоційний стан максимальної інтенсивності (гнів, жах, екстаз, ентузіазм тощо), при якому знижується ступінь самоконтролю: дії та вчинки здійснюються за особливою емоційною формою логіка+розум [9]. Перебіг афекту супроводжується напруженою мімікою і жестами (так звані експресивні рухи). У стані пристрасті послаблюється робота кори головного мозку, підвищується роль підкірки. Під афектом розуміють також сильне і відносно короткочасне нервово-психічне збудження - емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин, що супроводжується вираженими рухливими проявами і змінами функцій внутрішніх органів, втратою вольового контролю і насильницьким емоційним вираженням. Терміном афект також називають сильний і відносно короткочасний емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин, що супроводжується вираженими рухливими проявами функцій внутрішніх органів [25].

Вчені визначають афект як «швидкий і бурхливий емоційний процес вибухового характеру, який може призвести до звільнення в дії, що не піддається свідомому контролю». Савка І. М. називає вплив емоційних

процесів, що характеризуються прискореністю, звуженням свідомості та порушенням вольового контролю над діями. Якщо уважно проаналізувати виділені ознаки, то їх зміст зводиться до того, що афект наділений такими властивостями:

- 1) раптовість початку;
- 2) бурхливість зовнішнього прояву, що виражається в невластивих особистості неадекватних діях;
- 3) короткочасний емоційний стан особистості;
- 4) зниження рівня свідомості та ослаблення вольового контролю, що обмежує можливість впливу на свідомість людини та всю її психічну діяльність;
- 5) наявність суб'єктивно та об'єктивно виражених наслідків враженого афекту, а саме погіршення пам'яті, стомлення [24].

Отже, проаналізувавши ознаки афектів і виділивши найважливіші з них, можна прийти до наступного визначення афектів. Афект — це раптовий короткочасний емоційний стан людини, що виражається в неадекватних їй діях і супроводжується зниженням рівня свідомості та ослабленням вольового контролю, внаслідок чого здатність впливати на свідомість людини виявляється невдалим і вся його розумова діяльність втрачається обмежено.

Звичайно, психологічний розгляд афекту включає також аналіз умов і факторів, що сприяють розвитку цього стану. До них відносяться [17]:

- 1) афективна ситуація;
- 2) вікові якості;
- 3) особистісні якості;
- 4) властивості нервової системи;
- 5) фактори, які тимчасово послаблюють організм.

Афектогенна ситуація - це ситуація, яка характеризується тим, що людина в ній змушена діяти і відчуває майже непереборну потребу в цьому, але не може знайти прийнятних способів дії. Саме ця суперечність і викликає

афект. Виникненню афектів сприяють ситуації, що загрожують фізичному існуванню (життю чи здоров'ю), травмують самооцінку або принижують людську гідність [34].

Психологічне вивчення особливостей виникнення афекту дозволило розділити афектогенні ситуації на три види:

1) якщо подразник, що діє на організм, занадто сильний, завдання занадто складне, і людина не може з ним впоратися або відповісти відповідною реакцією;

2) коли та чи інша схильність людини не помітна через зовнішні заборони, суперечності із суспільними нормами, установками та особистими здібностями;

3) коли дві протилежні тенденції в поведінці індивіда стикаються і стають взаємовиключними [32].

У всіх перерахованих вище випадках в основі виникнення афектів лежить механізм конфлікту. У першому випадку йдеться про конфлікт реакції, що почався з можливості її реалізації, у другому та третьому випадках — про конфлікт протилежних поведінкових тенденцій. Конфліктність як важлива ознака афектогенної ситуації зазвичай визначається індивідуальною оцінкою значення ситуації та її змісту для конкретної людини.

Вікові особливості суб'єкта. Емоційна нестабільність в афектогенних ситуаціях може бути обумовлена віковими особливостями. Наприклад, спеціальні дослідження показали, що характерною рисою молодшого підлітка є здатність підкорятися ситуативним впливам і бажанням, а також швидко змінювати настрій. Згодом, у підлітковому віці, підвищується чутливість підлітка до зовнішніх впливів. Труднощі психологічного дозрівання призводять до того, що типова для підлітка емоційна напруженість, його збудження, підвищена афективність часто проявляються у формі демонстративної поведінки, негативізму (невмотивованого опору будь-якому втручанню), прямолінійності та небажання йти на компроміс.

Особливо це стосується підліткового віку: бурхливі емоційні реакції зумовлені підвищеною чутливістю в оцінці навколишніх особливостей підлітка та його недоліків. Образа і глузування особливо важко переживаються. Слід також відзначити емоційну нестійкість, притаманну літнім людям. В емоційній сфері людей похилого віку часто відзначається формування і прояв погано контрольованої схильності до ворожості і агресивності по відношенню до оточуючих, скупості, егоцентризму, вразливості і неадекватної реакції наприклад, зриви в умовах підвищеного емоційного напруження і т.д [22].

Особисті якості. У психології виділяють два основних типи особистості, які схильні до афективних зривів:

а) людина, яка має неадекватне почуття самоконтролю і характеризується схильністю агресивно реагувати на ситуації, які для більшості людей є емоційно нейтральними;

б) людина з підвищеним самоконтролем, яка прагне стримувати свої агресивні нахили, але в окремих особливо важливих ситуаціях здатна на вкрай агресивні дії. Схильність цього типу особистості до розвитку афекту визначається насамперед пасивними формами реагування на зовнішні обставини і, разом з тим, схильністю до накопичення афективних переживань. У тривалих психологічно травмуючих обставинах афекти може виникати з незначних причин [26].

Властивості нервової системи. Костицкий М.В. зауважує, що у осіб зі слабкою нервовою системою вплив сильного подразника в конфліктних ситуаціях набагато частіше призводить до розпаду вищої нервової діяльності, афективного вибуху. При цьому знижується здатність до специфічної регуляції власної поведінки. Слабка нервова система більш чутлива і має свої переваги в порівнянні з сильною. Однак ці переваги стають очевидними в повсякденних життєвих ситуаціях. Наприклад, люди зі слабкою нервовою системою роблять порівняно менше помилок, виконуючи монотонну роботу [13].

1.2. Загальна характеристика кумулятивного афекту в юридичній психології

У психології зазвичай розрізняють два типи афектів: афекти як безпосередню реакцію на зовнішній подразник (ми говоримо про «класичні») і «кумулятивні», або «аккумулятивні», афекти. Акумуляція — процес накопичення. Кумулятивний афект (афект, викликаний тривалою травмуючою ситуацією, пов'язаною з поведінкою жертви) [34].

Савка І. М. виділяє кумулятивний афект, основна відмінність якого від фізіологічного афекту полягає в тому, що «його перша фаза, під час якої тривала психотравмуюча ситуація і призвела до накопичення емоційної напруги у підсудного, зазвичай розтягнута в часі».

Якщо при фізіологічному афекті вибір дії є першим і єдиним як безпосередня реакція на одиничний травматичний вплив, то при кумулятивному афекті агресія суб'єктивно є останнім і єдиним виходом із травмуючої ситуації [26].

Деякі науковці вважають, що термін «афект» включає «кумулятивний афект» - загальнопсихічний афект, що виникає на тлі більш-менш тривалого стресу, що супроводжується внутрішньо-особистісними конфліктами і станами фрустрації внаслідок невдалих стратегій поведінки, в умовах тривала травматична ситуація.

Муштафаєв Г. Ю. зазначає, що «кумулятивний афект» є підвидом фізіологічного афекту і не має власного кримінально-правового значення [17].

Фази кумулятивного ефекту:

Перша фаза є преафективною, основними характеристиками є:

- 1) кумуляція (накопичення) емоційної напруги;
- 2) суб'єктивна раптовість настання афективного вибуху або вираженого емоційного напруження у відповідь на інший психотравмуючий вплив (реальний, умовний, асоціативно пов'язаний з тривалою психотравмуючою

ситуацією) [27].

Під час професійного вивчення матеріалів кримінальної справи досвідчений психолог повинен виявити обставини та фактори, які могли передувати або спровокувати появу афектів. До них відносяться попередня психотравмуюча ситуація, конфлікти, ворожі відносини і т. д. Ці попередні обставини першої (підготовчої) афективної фази набувають особливого значення в кумулятивних афектах, оскільки тривала і систематична протиправна або аморальна поведінка з боку жертви створює емоційну напругу як передумова для подальшого емоційного розряду може. За таких умов відбувається накопичення афектів, що може призвести до спалаху афекту навіть з незначних причин. Цю обставину також необхідно враховувати при аналізі матеріалів кримінальної справи, коли об'єктивно не дуже вагомий привід призводить до недостатнього агресивного спалаху, оскільки це може бути ознакою сукупності. У таких ситуаціях безпосередньою причиною виникнення афекту може бути чергове чи повторне насильство, знущання чи образа, які не мають зовнішнього значення, але суб'єктивно сприймаються як остання крапля в низці попередніх виснажливих конфліктів. Особливо це стосується законслухняних людей з нормальними соціальними установками, які тривалий час були тією силою, яка перешкоджала звільненню за кримінальними справами. На думку вчених, саме такі тривалі психотравмуючі ситуації можуть вивести з ладу будь-яку абсолютно здорову нервову систему, навіть сильну. У тих випадках, коли протиправні дії потерпілого тривали протягом тривалого періоду часу, оцінка характеру та тяжкості безпосередньої причини, що спричинила афективні розряди, не може проводитися у відриві від попередньої поведінки потерпілого [8].

Друга фаза - афективний вибух або кульмінація емоційної напруги [27].

Основні ознаки:

1) часткове звуження свідомості:

- роздробленість і незавершеність сприйняття;

- свідомість наповнюється переживаннями, пов'язаними з психотравмуючим впливом;

2) Порухення довільної регуляції діяльності:

- порушення опосередкованості дії;
- розлад контролю за діями;
- знижена здатність передбачати результати дій;
- неможливість передбачити довгострокові наслідки дій.

Ще одна афективна риса, на яку слід звернути увагу експерта при аналізі кримінальної справи, це хаотичність множинності нанесених тілесних ушкоджень. Так, згідно зі статистичними дослідженнями, у 15% випадків афективні дії винного були пов'язані з нанесенням потерпілому численних ударів і поранень, які мали особливо жорстокий характер і відображали його надзвичайно сильну образу і виражену озлобленість. Часто суб'єкт використовує як знаряддя випадкові підручні предмети (молоток, сокиру тощо), що також може наводити на думку про жорстокість. Однак у таких випадках, якщо дії обвинуваченого щодо потерпілого були вчинені з особливою жорстокістю, але безпосередньо в стані пристрасті, то такі дії слід розглядати як вчинені в стані афекту, а не як вчинені з особливою жорстокістю [10].

Третя фаза – постефективна. Основні особливості [27]:

- 1) фізична астения (виснаження);
- 2) психічна астения (виснаження).

При аналізі матеріалів кримінальної справи психолог спеціаліст повинен враховувати подальшу поведінку суб'єкта, оскільки третя фаза афекту також має свої характерні особливості. За даними багатьох наукових досліджень, незабаром після вчинення злочину злочинець швидко переходить від гніву до глибокого каяття, жаліє жертву (30%), намагається їй допомогти (26%), повідомляє про подію в поліцію (9 %) або сам тікає з місця злочину (більше 50%), в особливо сильних афективних випадках людина зазвичай демонструє «незвичайну» поведінку після скоєного злочину, часто

засинає через остаточне афективне виснаження, іноді безпосередньо на місці злочину, поблизу, він демонструє неорганізованість рухів і поведінкових реакцій, які можуть помітити свідки, часто спостерігається порушення його відчуття часу (об'єктивний час після злочину суб'єктивно сприймається). як скорочена або подовжена), до прибуття поліції пройшло не більше 20 хвилин, а суб'єкт, який скоїв злочин, може засвідчити, що минуло дві години, або навпаки - що поліція прибула негайно [11].

Спостерігаються також порушення сприйняття предметів, що оточують обвинуваченого (зміна розміру, форми, кольору). Якщо сон не йде за емоціями, поведінка такої людини в ранній період після вчинення злочину може бути холодним і бездушним. Кривднику байдуже все навколо, в тому числі і те, що сталося [11].

РОЗДІЛ 2.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ВИНИКНЕННЯ КУМУЛЯТИВНОГО ЕФЕКТУ

2.1. Характеристика поведінкових настанов, що обумовлюють індивідуальні особливості перебігу фізіологічного афекту

Як показує експертна практика, афективному звільненню часто передують сварки, конфлікти і образи, іноді як швидкоплинні, так і довгострокові. Тому першим етапом експертного дослідження є аналіз афектогенної ситуації (її характеру, тривалості та впливу). Ознаками афектогенної ситуації, що підлягають першочерговому експертному визначенню, є [12]:

— Конфлікт. Конфлікти можуть виникати через високу особистісну значущість травматичного впливу потерпілого, систематичне насильство, знущання, образи, приниження самоповаги, честі та гідності (як самого обвинуваченого, так і його близьких). Конфлікти можуть розвиватися на тлі тривалих неприязних відносин.

— Раптовість. Тобто ситуація нова, динамічна і вимагає швидкого вирішення, але людина до цього не готова і не має достатньо ефективних варіантів дій.

— Екстрім. Через об'єктивні умови чи суб'єктивні чинники особа не має достатньої інформації про ситуацію та досвіду її вирішення.

— Летючі. Ситуація надто динамічна і не дає можливості адаптуватися, що призводить до браку часу для прийняття рішення та його реалізації.

— Реальність. Ситуація має бути об'єктивною.

Як ми зазначали вище, кумулятивний афект має ту ж природу, що і класичний, швидкоплинний фізіологічний афект [25]. Для нього характерні однакові фази перебігу, однакові ознаки, раптовість і неконтрольованість дій. Єдиною відмінністю є напруга в першій фазі, яка під впливом стриманих установок не призводить до негайного розслаблення людини, а призводить до накопичення афектів. Афективний розряд сам по собі залишається нормальним (раптовим, вибуховим, деструктивним, неконтрольованим, емоційно насиченим і відносно короткочасним) [3].

Зупинимося на загальній характеристиці поведінкових компонентів, Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. які вказують саме на афективний характер зарядженої дії. Зазвичай першим показником ефективності дії є характер нападу. Оскільки воно є імпульсивним, воно не повинно мати продуманого, вмотивованого і підготовленого характеру і повинно мати прямий причинний зв'язок з протиправними або аморальними діями потерпілого. Відсутність двох провідних ознак виключає стан пристрасті. Насправді, в більшості випадків афект є наслідком насильства чи образи, але він також може бути викликаний інформацією про вчинені раніше суспільно небезпечні чи аморальні дії, які беруться до уваги в судовій практиці. Стимулом, який викликає афект, також може бути усвідомлення наслідків насильства. Афекти також можуть виникати через спогади про насильство, знуцання чи образу. Але в будь-якому випадку доказом наявності афекту завжди є його органічність, така як раптовість і неконтрольованість [16].

2.2. Кумулятивний ефект в сімейно-побутових злочинах, скоєних внаслідок тривалого психологічного, домашнього насильства

У сучасному світі проблема насильства над жінками та домашнього насильства залишається актуальною, незважаючи на всі досягнення цивілізації. Таке насильство залишається однією з найпоширеніших форм порушення прав людини та зачіпає найбільш уразливі групи (дітей, жінок, які

економічно, психологічно чи іншим чином залежать від чоловіків, партнерів чи батьків, людей з обмеженими можливостями, людей похилого віку, тощо) [14].

Згідно зі звітом ООН від 25 листопада 2022 року, насильство щодо жінок, особливо насильство з боку інтимного партнера, і сексуальне насильство щодо жінок є серйозною проблемою для охорони здоров'я та порушенням прав людини. За оцінками, більше третини жінок (35%) у всьому світі хоча б раз у житті стикалися з насильством, у тому числі сексуальним. У деяких країнах рівень насильства з боку чоловіка або партнера досягає 70% [4].

Це небезпечне явище добре відоме сучасному українському суспільству, що підтверджують дані професійних соціологічних досліджень. Глобальне дослідження цінностей показує, що через 10 років в Україні дещо зростає виправдання ситуацій, коли чоловік б'є дружину, батьки б'ють дітей і насильство загалом. Частка тих, хто вважає, що чоловікові неприйнятно бити дружину, впала з 91,3% у 2022 році до 88,4% у 2023 році. Останнє детальне дослідження досвіду та сприйняття проблеми домашнього насильства громадянами України було проведено влітку 2022 року на замовлення Українського інституту майбутнього. З основних моментів: - 62% вважають проблему домашнього насильства в Україні серйозною та поширеною, частка тих, хто переконаний у цьому, значно вища, ніж серед чоловіків – 71% до 51% [2, 423].

Як в Україні, так і в усьому світі від різноманітних форм домашнього насильства потерпають, зокрема, жінки. Жінки вчиняють злочини в стані накопичувального афекту внаслідок тривалого насильства. Як наслідок, стресові побутові (сімейні) дії призводять до кумулятивних афектів частіше у жінок, які опинились у ситуації тривалих родинних зв'язків (психологічне, домашнє насильство) [33].

Згідно з дослідженнями в різних країнах світу виділяють такі види домашнього насильства: психологічне, фізичне, сексуальне та економічне. У структурі психологічного насильства завжди присутній елемент примусу. Таким чином, психологічне насильство – це повторюваний протягом тривалого часу примусовий вплив на опонента, спрямований на знищення самоповаги та здійснюється із застосуванням таких засобів: приниження честі та гідності, залякування, знуцання, навмисна неувага, ігнорування, постійно посилений контроль, домінування та різні, досить небезпечні та витончені маніпуляції, завдяки яким людина здійснює наміри, які не збігаються з її бажаннями, і, звичайно, призводить до психологічної травми, тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу [5]. Стосовно структури психологічного насильства можна сказати, що найпоширенішими формами психологічного насильства є погроза нефізичного покарання, приниження та знецінення.

Домашнє насильство – це не лише побиття. Це будь-яке умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру щодо особи, якщо воно порушує її конституційні права і свободи, завдає моральної шкоди або шкодить фізичному чи психічному здоров'ю [18].

До проявів домашнього насильства належать, зокрема:

— фізичне насильство – тобто удари чи штовхання; порушують свободу рухів; створювати ситуації, які можуть загрожувати вашому життю чи здоров'ю; погрожують зброєю або іншими предметами, які можуть завдати фізичної шкоди; позбавляють пільгів під час хвороби або вагітності;

— економічне насильство: позбавлення їжі чи води; пошкодження або знищення особистого майна; незаконно обмежують доступ до житла або позбавляють його; конфіскують власні кошти та майно; примушують жебракувати, забороняють працювати або примушували, не давали навчатися;

— психологічне насильство: погрози вбивством, каліцтва; повністю контролюють; зневажають як особистість; погрожують забрати дітей;

переслідують, залякують, знущаються, звинувачують у всьому;

— сексуальне насильство: примушення до проституції; примушують до небажаних сексуальних стосунків; використовують фрази з сексуальним відтінком [28, 120-121].

Сексуальне насильство значно розширилося коло осіб, яких стосується це явище. Якщо інциденти між подружжям раніше вважалися домашнім насильством, то тепер це стосується також колишнього та цивільного (спільне проживання без реєстрації) подружжя.

Поширеною формою насильства є домашнє насильство над жінками, яке деструктивно впливає на інститут сім'ї та моральний стан суспільства. Сексуальне та гендерне насильство є порушенням прав людини. Цей тип насильства зміцнюється стереотипними гендерними ролями, які заперечують людську гідність і перешкоджають людському розвитку. Домашнє насильство відбувається між близькими людьми: чоловіком і дружиною, хлопцем і дівчиною, гомосексуальними партнерами, тощо [15].

Жертвою домашнього насильства може стати будь-хто, але найчастіше жертвами є жінки та діти. За даними ВООЗ, найбільшому ризику піддаються молоді жінки, кожна четверта жінка (віком від 15 до 24 років), яка коли-небудь мала стосунки, зазнала насильства з боку інтимного партнера до 25 років [32].

Дослідники феміністської орієнтації (Л. Вокер, М. Косс, Р. Добаш та ін.), виходячи з позиції гендерної асиметрії, припускають, що влада та гендерні відносини є основними чинниками виникнення насильства. З їхньої точки зору, саме чоловіки найчастіше вчиняють насильство над жінками, а не навпаки [15].

На думку інших дослідників (М. Штраус, Д. Хайнс, Р. Геллес та ін.), існує гендерна симетрія в мотивах і частоті насильства в сімейних стосунках. Слід зазначити, що жінки частіше вдаються до відносно простих і безпечних форм насильства, ніж чоловіки. Крім того, чоловіки дуже часто вдаються до сексуальної агресії. Слід також зазначити, що при здійсненні агресивних дій

чоловіки найчастіше прагнуть продемонструвати свою владу та контроль над жертвою. Коли йдеться про одностатеві стосунки, більшість досліджень свідчать про те, що такі пари зазнають домашнього насильства так само, як і гетеросексуальні пари [7].

Слід зазначити, що насильство з боку потерпілого повинно бути суттєвим як привід чи причина вчинення злочинів у стані сильного психічного хвилювання, тобто таким, щоб воно могло призвести до того, що цей стан є реальним, а не уявним.

У кримінально-правовій теорії існує кілька суперечливих позицій науковців з цього питання. Так, Кобера А. В. зазначає що стан сильного емоційного хвилювання може призвести лише до насильства, яке є суспільно небезпечним і карається. Тому насильством не можна вважати, наприклад, ляпас, штовханину тощо [11].

Грищук В.К. та Мельника М.І. зауважують, що ст. 116 (умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання), ст. 123 (умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене у стані сильного душевного хвилювання) відповідно до Кримінального кодексу України тлумачиться так: «Основна вимога, яка висувається до насильства у складах розглядуваних злочинів, – спроможність викликати в особи стан сильного душевного хвилювання [20].

Савка І. М. стверджує, що кумулятивний афект у підготовчій фазі має кумулятивну фазу тривалістю до кількох місяців і навіть років, протягом якої розвивається психотравмуюча ситуація та посилюється афектогенний вплив психотравмуючих факторів. Повторна поява цих факторів у вигляді побоїв, образ, причіпок і скандалів призводить до накопичення емоційного стресу в довгостроковій перспективі. На іншому етапі в окремих випадках з незначних причин відбувається афективний вибух, який, як детонатор, динамізує накопичене психічне напруження. Ефект від такого приводу психологи порівнюють з останньою краплею, яка змушує чашу терпіння переповнити [25].

Обставиною, яка може викликати у винного переживання стану сильного душевного хвилювання, може бути визнана не кожна протиправна поведінка, а лише така поведінка потерпілого, яка супроводжується насильством щодо нього або близьких йому осіб. В інших випадках це може розглядатися як обставина, що пом'якшує відповідальність.

Наступною обставиною, яка, на думку законодавця, може призвести до виникнення стану сильного душевного хвилювання, якщо такий стан визнається складовою ознакою правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 116, 123 Кримінального кодексу України вказує на тяжку образу потерпілого [6].

Термін «образи» має історичне коріння. Отже, із джерел правничої спадщини можна дізнатися, що розуміли під образою в певний період на території України. В основному та інформаційному документі з кримінального права злочини називалися «образами», і під ним розумілися будь-які злочини проти громадського спокою, що виражалися, перш за все, у заподіянні матеріальної чи моральної шкоди потерпілому [29].

Аналіз цих поглядів дозволяє зробити висновок: спільним для цих визначень є те, що всі вищезазначені автори асоціюють знуцання із заподіянням психологічних чи моральних страждань жертві. Відмінності стосуються лише форми знуцання. Головне, що процес накопичення негативних емоцій завершується несподівано для злочинця звільненням від вчинення злочину в ході його стосунків з жертвою. Крім того, знуцання може проявлятися в будь-якій формі: цинічній, грубій або «надто ввічливій». Головне, що знуцання завжди супроводжується умисним заподіянням потерпілому душевних чи моральних страждань, приниженням людської гідності.

Так, колегією суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області М. визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ст. 116 Кримінального кодексу. Під час апеляційного розгляду М. зазначила, що протягом 16 років подружнього життя її чоловік постійно знущався з неї та її дочки, бив її та принижував людську честь та

гідність. Він знаходив будь-яку причину для сварок чи побиття, здебільшого дріб'язкові причини. Після побиття вона втекла з дому та переховувалась у матері та родичів, але чоловік повернув її додому або силою, або обіцянками та вмовляннями. Були випадки, коли він піднімав її з підлоги за волосся і притискав до тіла сигарети. Коли вона була вагітна, чоловік теж її бив, і після народження дитини ситуація не змінилася. У цей час вона намагалася покінчити життя самогубством (порізала вени, наковталася пігулок). Вона подала заяву в поліцію про побиття чоловіка, але коли він дізнався про заяву, той погрожував її вбити. Змусив відкликати заяву. Він заборонив спілкуватися з матір'ю, і вони не спілкувалися більше року. На все життя він запам'ятав цю заяву і бив жінку за цю заяву. Вона також подала позов на розлучення. Однак чоловік погрожував їй, що вона живою не доїде до суду, і тому змусив її відкликати позов. Вона боялася його погроз навколо себе. Коли чоловік її бив, він не впорався з собою, не міг зупинитися, тягав її за волосся, бив головою об стіну та палив її волосся. Також у нього були конфліктні стосунки з донькою. Були випадки, коли він бив і дочку. Після одруження чоловік працював лише близько чотирьох років, а потім ніде не працював. Всі ці роки жінка забезпечувала сім'ю. Сім'я мала борги за електроенергію. Грошей було мало, і жінка не могла розрахуватися з боргами. У цьому контексті чоловік заборонив використовувати світло. Він приготував бензин і сокиру і сказав, що якщо скористається світлом, то відрубає руки і підпалить. 23 січня чоловік весь день ображав жінку. Причиною сварки стало те, що вона наступила на крихти хліба, які лежали на підлозі. Він образив її нецензурними та принизливими словами. Вони лягли спати близько першої або другої години ночі, і чоловік проти її волі вступив з нею в статевий акт. Вона не могла заснути від образи і проплакала всю ніч. На ранок пішла в коридор вмиватися, хотіла увімкнути світло, і в цей момент вона згадала, що їй заборонено користуватися світлом, побачила сокиру, бензин, згадала погрози чоловіка, потім взяла сокиру і пішла в кімнату, де спав чоловік. Вона розлютилася і вдарила чоловіка сокирою в

область голови або шиї. Вона не пам'ятала, скільки ударів завдала. Вона також не пам'ятає, чи взяла кирку і вдарила нею, але оскільки кирка була на місці злочину, вона визнає, що могла вдарити нею. Згідно з висновком спеціаліста-психолога, М. постійно відчувала страх за себе та дитину, що супроводжувався відчуттям безпорадності, безнадійності та безсилля. Вона не змогла змінити ситуацію чи вирішити її будь-яким конструктивним шляхом. М. намагалася покінчити життя самогубством і розлучитися, але чоловік зупинив її. М. опинилась в ситуації фрустрації, яка призвела до дуже сильного і тривалого емоційного стресу [23].

Шинкаренко О. Д. стверджує, що стан фрустрації – це суб'єктивно усвідомлена безвихідна ситуація, при якій дуже важливі потреби людини (в даному випадку – потреба у нормальному житті) залишаються незадоволеними, що викликає сильне емоційне напруження та призводить до стану емоційного стресу [33].

У такій ситуації у М. відбулися зміни психічного стану: депресивні переживання, відчай, тривога, астения. Ці зміни поступово посилюються (якщо ситуація залишається невирішеною) і можуть призвести до втрати самоконтролю та здатності об'єктивно й адекватно оцінювати ситуацію. Наростаюча емоційна напруга стає нестерпною, і людина намагається будь-яким способом вирішити ситуацію, позбутися її, в тому числі і за допомогою агресивних дій. Висока інтенсивність переживань (страх, відчай, образа) призводить до змін свідомості та діяльності, втрати самоконтролю, критичності та певного обмеження свободи людини. Під час інкримінованих їй дій вона перебувала в стані накопичувального афективного стану. Наведений приклад судової практики підтверджує, що стан сукупності афектів та інші емоційні стани є підставою для прийняття уповноваженою особою рішення про наявність стану сильного душевного збудження [23].

Однак слід зазначити, що в правозастосовчій практиці існує скептичне ставлення до поняття накопиченого або кумулятивного ефекту. У професійній та юридичній практиці нерідко виникають проблеми при

кваліфікації сильного емоційного збудження в ситуаціях кумулятивних афектів саме тому, що зв'язок між причиною, що викликала афективний стан, і афективною реакцією неочевидний через пролонгацію в першій фазі. Отже, зрозуміло, що неочевидність першої фази накопичення емоційного дистресу не повинна призводити до невизнання самого афективного стану при розгляді справи. Крім того, перша стадія накопичення залишається неочевидною лише через відсутність обов'язкового правового обов'язку проведення розслідування у разі підозри, що обвинувачений на момент вчинення злочину перебував у стані «сильного психічного хвилювання». злочинності, а також відсутність ефективних засобів визначення ймовірності його виникнення у конкретної особи в рамках судово-психологічної експертизи [12].

Для того щоб судово-психіатрична експертиза була ефективною, первинне опитування необхідно проводити дуже ретельно. Перешкодою цьому є дуже низька кваліфікація слідчих та спрямованість слідчих на опис психологічного стану та попередніх стосунків потерпілого з потерпілим. Крім того, розслідуючи такі справи, слідчим менш вигідно розкривати вбивства, якщо вони захоплюються статистикою міністерства. Найпростіше розслідувати звичайне вбивство і притягнути його до відповідальності. Жінок, які вбивають у домашньому насильстві, часто фальшиво звинувачують у навмисному вбивстві. Як показує судова практика, деякі з цих випадків однозначно можна було б кваліфікувати як вбивство в стані афекту, але слідчі недостатньо вникають у подробиці того, що сталося, та процеси, які могли це довести, як ситуація домашнього насильства призвела жінку до кумулятивного ефекту [13].

ВИСНОВКИ

З проаналізованих теоретичних наукових джерел, ми визначили, що афект - це хвилювання, пристрасть, стан дуже сильного, але короткочасного нервового збудження. В юридичній енциклопедії терміном «афект» позначають психічний стан, ознакою якого є домінування певної емоції, що визначає особливості сприйняття подразників і характеру дій людини.

У психологічних словниках із загальноприйнятими підходами під афектом розуміють сильний і відносно короткочасний стан, що супроводжується різкими змінами важливих життєвих обставин суб'єкта і супроводжується вираженими руховими проявами і змінами функцій внутрішніх органів. Порухення свідомості може призвести до того, що окремі епізоди афекту не можуть бути згадані в майбутньому, а у випадку надзвичайно сильних афектів може виникнути втрата свідомості або повна амнезія (втрата пам'яті). Крім того, афект визначається як короткочасний емоційний стан максимальної інтенсивності (гнів, жах, екстаз, ентузіазм тощо), при якому знижується ступінь самоконтролю: дії та вчинки здійснюються за особливою емоційною формою логіка+розум.

Перебіг афекту супроводжується напруженою мімікою і жестами (так звані експресивні рухи). У стані пристрасті послаблюється робота кори головного мозку, підвищується роль підкірки. Під афектом розуміють також сильне і відносно короткочасне нервово-психічне збудження - емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин, що супроводжується вираженими рухливими проявами і змінами функцій внутрішніх органів, втратою вольового контролю і насильницьким емоційним вираженням. Терміном афект також називають сильний і відносно короткочасний емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин, що супроводжується вираженими рухливими проявами функцій внутрішніх органів.

У психології зазвичай розрізняють два типи афектів: афекти як безпосередню реакцію на зовнішній подразник (ми говоримо про «класичні») і «кумулятивні», або «аккумулятивні», афекти. Акумуляція — процес накопичення. Кумулятивний афект - афект, викликаний тривалою травмуючою ситуацією, пов'язаною з поведінкою жертви.

Перебіг кумулятивного ефекту можна розділити на три фази:

Перша фаза є преафективною, основними характеристиками є:

- 1) кумуляція (накопичення) емоційної напруги;
- 2) суб'єктивна раптовість настання афективного вибуху або вираженого емоційного напруження у відповідь на інший психотравмуючий вплив (реальний, умовний, асоціативно пов'язаний з тривалою психотравмуючою ситуацією)

Друга фаза - афективний вибух або кульмінація емоційної напруги.

- 1) часткове звуження свідомості:
 - роздробленість і незавершеність сприйняття;
 - свідомість наповнюється переживаннями, пов'язаними з психотравмуючим впливом;
- 2) Порухення довільної регуляції діяльності:
 - порушення опосередкованості дії;
 - розлад контролю за діями;
 - знижена здатність передбачати результати дій;
 - неможливість передбачити довгострокові наслідки дій.

Третя фаза – постефективна:

- 1) фізична астенія (виснаження);
- 2) психічна астенія (виснаження).

Як показує експертна практика, афективному звільненню часто передують сварки, конфлікти і образи, іноді як швидкоплинні, так і довгострокові.

У сучасному світі проблема насильства над жінками та домашнього насильства залишається актуальною, незважаючи на всі досягнення цивілізації. Таке насильство залишається однією з найпоширеніших форм порушення прав людини та зачіпає найбільш уразливі групи (дітей, жінок, які економічно, психологічно чи іншим чином залежать від чоловіків, партнерів чи батьків, людей з обмеженими можливостями, людей похилого віку, тощо).

Згідно з дослідженнями в різних країнах світу виділяють такі види домашнього насильства: психологічне, фізичне, сексуальне та економічне. У структурі психологічного насильства завжди присутній елемент примусу. Таким чином, психологічне насильство – це повторюваний протягом тривалого часу примусовий вплив на опонента, спрямований на знищення самоповаги та здійснюється із застосуванням таких засобів: приниження честі та гідності, залякування, знуцання, навмисна неувага, ігнорування, постійно посилений контроль, домінування та різні, досить небезпечні та витончені маніпуляції, завдяки яким людина здійснює наміри, які не збігаються з її бажаннями, і, звичайно, призводить до психологічної травми, тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу.

Домашнє насильство – це не лише побиття. Це будь-яке умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру щодо особи, якщо воно порушує її конституційні права і свободи, завдає моральної шкоди або шкодить фізичному чи психічному здоров'ю.

Як в Україні, так і в усьому світі від різноманітних форм домашнього насильства страждають переважно жінки. Вбивства та ушкодження здоров'я різного ступеня тяжкості частіше вчиняються жінками, в першу чергу через тривалі сімейно-побутові конфлікти, які нерідко призводять до віктимної поведінки потерпілих, якими, як правило, є чоловіки та партнери обвинувачених. Ревнощі і помста, а також суперництво за домінування в сім'ї є найпоширенішими причинами насильства над жінками.

Жертвою домашнього насильства може стати будь-хто, але найчастіше жертвами є жінки та діти. За даними ВООЗ, найбільшому ризику піддаються молоді жінки, кожна четверта жінка (віком від 15 до 24 років), яка коли-небудь мала стосунки, зазнала насильства з боку інтимного партнера до 25 років.

Слід зазначити, що в правозастосовчій практиці існує скептичне ставлення до поняття накопиченого або кумулятивного ефекту. У професійній та юридичній практиці нерідко виникають проблеми при кваліфікації сильного емоційного збудження в ситуаціях кумулятивних афектів саме тому, що зв'язок між причиною, що викликала афективний стан, і афективною реакцією неочевидний через пролонгацію в першій фазі. Отже, зрозуміло, що неочевидність першої фази накопичення емоційного дистресу не повинна призводити до невизнання самого афективного стану при розгляді справи. Крім того, перша стадія накопичення залишається неочевидною лише через відсутність обов'язкового правового обов'язку проведення розслідування у разі підозри, що обвинувачений на момент вчинення злочину перебував у стані «сильного психічного хвилювання». злочинності, а також відсутність ефективних засобів визначення ймовірності його виникнення у конкретної особи в рамках судово-психологічної експертизи.

З усього вище зазначеного, можемо зробити висновок, гіпотеза про те, що наявність кумулятивного афекту в інкримінованих діях побутового (сімейного) плану частіше виникає у жінок, що перебувають у ситуації тривалого сімейного (психологічного, домашнього насильства), підтвердилася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О.М. Психологічний коментар до окремих статей нового Кримінального кодексу України / О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська. *Вісник Нац. ун-ту внутр. справ*. 2002. № 18. С. 427.
2. Боковець О.І. Наслідки впливу психологічного насилля на психічне здоров'я особистості. *Журнал «Перспективи та інновації науки»*. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина» №1(6), 2022. С. 417-433
3. Боковець О.І. Феномен психологічного насилля: сутність, особливості та форми прояву. *Психологія особистості*. Габітус. Випуск 26, 2021. С. 48-52
4. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who>
5. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2015. № 1148. С. 35–40.
6. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII (Чинний) Про запобігання та протидію домашньому насильству. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T172229?an=1>
7. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. Київ: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с.
8. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр.. справ Харків: ХНУВС, 2012. 300 с.

9. Карамішева Н.В. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів ВУЗів. Львів: Стрім, 1998. С. 53.
10. Керевич О. В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого). *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 31–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_5
11. Кобера А. В. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи емоційних станів. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія: Психологія і педагогіка. Острог, 2010. Вип. 16. С. 113–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_16_14
12. Козирев М.П. Насильство у сім'ї як соціально-психологічна проблема. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 202-207
13. Костицкий М.В. Судебно-психологическая экспертиза. Львов: Изд-во при Льв. гос. ун-те «Вища школа», 1987. С. 86.
14. Левченко К.Б. Попередження насильства в сім'ї: удосконалення законодавства. *Юридичний вісник України*. 2007. №5.
15. Лисюк Ю.В. Протидія насильству в сім'ї. Одеса : Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. 164 с .
16. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблем насильства. Київ, 2003. 337 с
17. Мустафаєв Г. Ю. Соціально-психологічна характеристика осіб, які зазнають насильства в сім'ї. URL: <https://cutt.ly/hIdO1tj> (дата звернення 10.01.2022).
18. Насильство в сім'ї. Як боротися з ним державі. Що маємо і що слід з ним зробити. Київ: Розрада, 1999. 216 с.
19. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. *Серія психологічна: збірник наукових праць* / головний редактор М.Й. Варій. Львів: ЛьВДУВС, 2011. Вип. 2. 296 с.

20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 4-те вид., переробл. та доповн. Київ: Юридична думка, 2007. С. 273.
21. Новий тлумачний словник мови у трьох томах. Том 2. / укладачі: проф. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ: Аконт, 2003. С. 47
22. Павелків Р.В. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2002. С. 312.
23. Постанова апеляційного суду Львівської області // Кримінальна справа № 11а-890 / 2005 р.
24. Савка І. М. Кумулятивний фізіологічний афект як пом'якшуюча провину обставина. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць*. Львів: ЛьВДУВС, 2011. Вип. 2. С. 71–85.
25. Савка І. М. Кумулятивний фізіологічний афект: психологічні й правові аспекти: монографія; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 256 с.
26. Савка І. М. Особливості настановної сфери осіб, схильних до кумуляції фізіологічного афекту. *Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць*. Вип. 14. Ч. II. Харків: НУЦЗУ, 2013. 432 с. С. 303–314.
27. Савка І. М. Феномен психологічного афекту у психологічних теоріях та юриспруденції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць*. Львів: ЛьВДУВС, 2010. Вип. 1. С. 176–219.
28. Савчук О. М. Наслідки подружнього насильства: індивідуально-психологічна перспектива. *Наукові записки (спецвипуск)*. Київ, 2002. Т. 20. С. 118-125.
29. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник / За ред.. Н.А. Побірченко. 2007. 336 с.
30. Словник іншомовних слів / ред. О.С. Мельничук. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1975. С. 79.

31. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за редакцією А. Й. Капської, І. М. Міщик, С. В. Толстоухової. Київ : ІДЦССМ, 2000. 260 с.

32. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення: науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. Київ: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. 196 с.

33. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства. *Практична психологія*, 2000. № 3. С. 25- 29.

34. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп.ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. 169 с.